
SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXIII

**THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
VII**

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, August 22–23, 2015

Editorial Board

*Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD,
corresponding member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, MA
(Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow,
Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava
Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria); Rada Stijović, PhD (Belgrade,
Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro);
Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang Steininger, PhD
(Graz, Austria)*

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2016

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXIII

**СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
VII**

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 22–23. АВГУСТ 2015

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија), др Злаїа Бојовић,
дописни члан САНУ (Београд, Србија), мр Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска), др Јекаїерина Јакушкина
(Москва, Русија), др Гордана Јовановић (Београд, Србија),
др Радослава Сїанкова (Софија, Бугарска), др Рада Сїијовић
(Београд, Србија), др Јелица Сїојановић (Никишић, Црна Гора),
др Љиљана Сїошић (Београд, Србија);
др Волфганг Шїајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2016

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)
др Љиљана Стошић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-66-9

САДРЖАЈ

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ VII

Свечана беседа на отварању XXIII Дана српскога духовног
преображења 19. августа 2015. године (*Мирко Милешић*)

9

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

Светлана С. Томин (Нови Сад): Професорка Јелка Ређеп – педесет
година научног рада и великог доприноса медијевистици

13

Љиљана М. Лухас-Георгиевска (Београд): Видови финализовања
житијних дела у српској књижевности XIII и првих деценија XIV века

27

Милош Б. Ивановић (Београд): Властела у *Житију десјоџа Стефана
Лазаревића* Константина Филозофа

41

Бранислав Ј. Цвејковић (Јагодина): Идеолошки модели и мотиви у
владарској репрезентацији деспота Стефана

57

Александар Крсчић (Београд): Улога и место тврђаве Голубац
у војноадминистративном систему на јужној граници
Угарске током XIV века

81

Владеџа Пејровић (Београд): Српско грађанство
у историографији

95

Ирена Р. Цвијановић (Београд): Српски градови и обичаји у
средњовековним арапским путописима од IX до XII века

105

Марија С. Ђинђић (Београд): Значај дела генерала Емерхалиса (Ömer
Halis) за српску историографију и ономастику

125

-
- Александар Јаковљевић* (Београд): *Турска хроника* Константина
Михаиловића и османски наративни извори
137
- Мирјана Бошков* (Нови Сад): Како је инок Гаврил Тројичанин стварао
„летопис“
151
- Јелица Р. Ситојановић* (Никшић): Нека од језичких средстава
за изражавање експресивности у старим српским ћириличним
натписима источне Херцеговине
171
- Предраг Д. Дилићарић* (Београд): Појам *ἀκρίβεια* у *Живојџу десјоџа*
Стефана Константина Филозофа
183
- Данијел М. Дојчиновић* (Бања Лука): Жанр житија: проблеми
именовања и однос према биографији
209
- Најпаша С. Вуловић* (Београд): Топоси ђаволовог обитавања:
средњовековни књижевни извори и српска фразеологија
221
- Срејшо З. Танасић* (Београд): Обрасци српског језика у руском издању
Новаковићеве граматике српског језика
235

*ЗНАЧАЈ ДУБРОВНИКА ЗА СРПСКУ ИСТОРИЈУ,
КУЛТУРУ И КЊИЖЕВНОСТ*

- Слободан Реметић* (Бања Лука): Језик Дубровника кроз векове
245
- Зорка Н. Кашић* (Београд): Језички показатељи културног утицаја
Дубровника на рурално залеђе
257
- Радивој Радић* (Београд): Византија и Дубровник (Кратак осврт)
269
- Злајка Бојовић* (Београд): Дубровник као инспирација српских писаца
289
- Бојан Борђевић* (Београд): Значај дубровачког архива
за српску историју
299

Миријана Д. Арежина (Бања Лука): Занимања Владимира Ћоровића за
Дубровник
309

ЗНАЧАЈ МЕДИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Мирко М. Милејић (Београд): Медији, образовање и медијска
писменост
323

Зоран Б. Јевтовић (Ниш): Медијско образовање и битка за пажњу
аудиторијума
337

Марко М. Ђорђевић (Јагодина): Значај медијске писмености у
савременом друштву – образовање за медије као нужност времена
359

ХРОНИКА

Санела Симић (Деспотовац): Хроника XXIII Дана
српскога духовног преображења
363

Слободан Реметић

(Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука)

ЈЕЗИК ДУБРОВНИКА КРОЗ ВЕКОВЕ

У раду се говори о језику Дубровника од раног средњег века до наших дана, о томе како је стари дубровачки романски земењен „нашим”, словенским, тј. српским, новоштокавским ијекавским говором суседног, херцеговачког залеђа. У целости се прихватају аргументи М. Решетара по којима се у Дубровнику одувек говорило само херцеговачким ијекавским, а никада далматинским чакавским говором.

Кључне речи и изрази: Дубровник, романски дијалекат, херцеговачки ијекавски говор, чакавизми, песнички чакавизми, далматински чакавски икавски говор.

1. На самом почетку радне каријере учитељ ми је рекао да се не само закључак него и увод пише на крају рада. За ову прилику ђак је учинио корак даље и цео текст *Уместо закључка* превео у уводну реч, у ламентирање над чињеницом да стицај околности покадшто налаже и „лупање на отворена врата”, да не кажем и – сејање соли. Мало је у србистици и србокроатистици тако темељно обрађених тема, практично опустошеног предмета истраживања као што је управо овај из наслова мога скромног прилога. О дубровачком језику, писаном и усменом, од доласка Словена на Балкан до данас зна се практично све: од постепеног надирања словенског, српског, херцеговачког говора кроз капије и зидине старог романскога града до основног лексикона данашњих Дубровчана. Преко педесет година свеукупном прошлости свога роднога места бавио се стасити, честити полиглота и ерудита Милан Решетар, један од стубова србистике, кроатистике и славистике у целини, чији су радови о прошлости Дубровника (а међу њима предњаче сјајне лингвистичке студије), по Белићевим речима, „украш наше науке”.¹ Захваљујући првенствено њему, и не само њему, познато је све у вези са писаним језиком у дубровачким текстовима свих жанрова. Решетар је често, упркос пуној свести о невалидности

¹ *Српска краљевска академија. Годишњак L за 1940*, Београд, 1941, стр. 192.

мишљења доспелог из пера некомпетентних појединаца, таксативно, пуне истине ради, идући од примера до примера, од речи до речи, побијао неутемељене хипотезе. Све што је током полустолетног прегнућа лично учинио на том пољу и што су други аутори откривали доносило је нове потврде заснованости Решетарове теорије са самог почетка бављења овом проблематиком, из треће деценије једног, срећом дугог, животног пута. Као ретко ко спреман да, пред снагом аргумената опонента одступи од ранијих опредељења (манир који је обележио његово – за науку о језику славодобитно – полемисање са једним Белићем) није имао потребе за битније модификовање својих полазних становишта о језичкој прошлости роднога града. Сви истраживачки напори након завршне Решетареве речи о овоме питању подсећају на судбину хемичара који су откривајући нове елементе само попуњавали већ предвиђена места у табели коју је прецизно већ нацртао Дмитриј Иванович Менделјејев.

2. Стицај околности, на другој страни, србистици и србистима, супротно основним начелима научног рада, налаже стално понављање познатог. Игра историје гурнула нас је у неравноправну борбу са доскорашњом „браћом” других „закона” која се понашају по кодексу оних који се ничега не стиде. На сцени су две истраге: у Српској Спарти истрага предака, а у Хрватској „свога писма”. По већ устаљеном атаковању на туђе у одсуству свога, на челним научним адресама ћирилица се, а са њом и једно Мирослављево јеванђеље, проглашава делом хрватске културне баштине, све уз истовремено лупање чекића по ћирилским натписима у градовима чланице Европске уније. Фалсификовање голих чињеница и безочно атаковање на српску баштину, све под плаштом начела да циљ оправдава свако средство, код нас застрашујуће често прати мук. Пригодно је подсећање на климу око едиције *Десет векова српске књижевности* и књиге колегинице Злате Бојовић *Историја дубровачке књижевности*. Можда је ћутање покадшто злато, али око језичке и сваке друге прошлости Дубровника није, и отуда и овај скромни прилог цењеном скупу.

3. По речима Милана Решетара: „Најстарији дубровачки говор управо је онај романски (новолатински) дијалект што се је за вријеме римскога господства развио на источној обали Јадранског мора и тамо се сачувао, у неким приморским градовима и отоцима, и пошто је наш народ заузео те крајеве.”² Тај стари романски говор, који се у науци најчешће јавља под именом „далматски”, с изузетком града Крка, веома

² М. Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, Глас Српске академије наука ССН, Одељење литературе и језика, нова серија 1, Београд, 1951, стр. 1.

је мало познат, као и историја његовога ишчезавања и пропадања. У граду Крку се, као што је добро познато, овај стари романски говор задржао до друге половине XIX века, а и тамо је дословце „изумро 11 јуна 1898 када је умро посљедњи човјек што га је знао.”³ Из осталих места има још мање језичких чињеница, а ни из једног податак о датуму ишчезавања далматскога говора, за који се зна да се у јавном животу Дубровника, у градским већима и у уредима, држао све до средине XV века, с тим да га је већ тада у приватном животу сменио „наш”, словенски, српски језик. Најстарији, романски дубровачки језик, да резимирамо тај део приче о језику старога града, живео је, по речима Милана Решетара, „некако до раскршћа Средњег и Новог вијека”.

4. Круну бриљантних расправа ученог Дубровчанина о старом говору роднога града чини чувена студија *Најстарији дубровачки говор*, Решетарова приступна академска беседа, чији је текст „примљен на скупу Академије филозофских наука 31 X 1938, прочитан као приступна беседа 7 III 1941”, коју је, уместо аутора, спреченог болешћу да допутује у Београд, у Српској краљевској академији 7. марта 1941. године прочитао њен председник Александар Белић. Студија је објављена у Гласу ССИ Српске академије наука 1951. године⁴ и на њеном садржају се темеље ставови овога прилога у вези са језичком прошлошћу славнога града. Сам завршетак текста штампаног у Гласу из прозирних разлога донекле је, свакако Белићевом руком, модификован – изостављен је његов завршни, свакако најважнији део, који је иначе веродостојно дат у Годишњаку СКА.⁵ Пре тачно десет година објављена је, поново штампана аутентична верзија завршетка Решетарове приступне беседе, на коју ћемо се вратити на самом крају овога рада.⁶

5. Стари, дубровачки романски језик је изумро не доспевши никада у жижу озбиљнијих научних истраживања и шапатом је сишао са сцене. Са копна је око девет векова континуирано надирао и дефинитивно око 1500. године Дубровник сасвим освојио „наш” словенски, научним аршинима мерено – недвосмислено херцеговачки дијалекат, српски језик. Порекло и карактер тога језичког идиома биће предмет дугих, континуираних, неретко оштрих полемика, чија је позадина често излазила из чисто научних оквира. Сам Решетар подсећа да се „интерес за оно што је писано и како је писано у Дубровнику побудио тек када

³ *Истио*, стр. 2.

⁴ На почетку расправе, испод самог наслова, стоји: (Примљено на скупу Академије филозофских наука 31 X 1938, прочитано као приступна беседа 7 III 1941, примљено за „Глас” на скупу Одељења литературе и језика 12 V 1951).

⁵ *Годишњак*, стр. 189.

⁶ М. Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, т. 13.

је Илирски покрет у Хрватској побудио и интерес за нашу приморску а нарочито за дубровачку литературу XV–XVIII вијека, те су се почела издавати нека главнија дјела неких бољих пјесника.”⁷ У свему овоме треба имати на уму да интересовање Загреба за дубровачку књижевну и језичку баштину коинцидира са временом формирања хрватске нације, са временом у коме код већине католика штокаваца још није била утемељена национална свест. Ваља се подсетити да се делатност Илирског покрета временом свела на заштиту хрватских, у међувремену знатно проширених интереса и апетита. Од времена Илираца до данас на простору између Бугарске и Словеније настало је више нових нација, а лингвистички инжењеринг, здушно помогнут од стране тзв. међународне заједнице, из језика који је Вук Стефановић Караџић половином XIX века реформисао за потребе српског народа и његове културе истићио „полиглосију” уникатну у планетарним размерама. Одговор на питање типа и порекла најстаријег дубровачкога говора словенске провенијенције од Илираца до наших дана тражен је, нуђен и налажен у вртлогу строго лингвистичких, а неретко и политичких мотива бављења озбиљном проблематиком. Тражен је одговор на питање да ли је први дубровачки језик штокавски или чакавски, а у контексту Миклошићеве теорије, по којој су сви штокавци Срби, а чакавци Хрвати, српски или хрватски, стигло се до питања: јесу ли стари Дубровчани били Срби или Хрвати? У жучну полемику, вођену понајвише по политичким новинама, „са српске стране” „уплео” се и 29-годишњи Решетар, а то је учинио зато што је у јавности управо он први правио разлику међу језиком старе дубровачке поезије и прозе, те у задарском *Српском листу* од 12. јуна 1889. године читамо: „стара писма дубровачке републике и најстарије ствари састављене прозом у Дубровнику у средње доба наше књижевности писане су чисто штокавски, ... и сами најстарији пјесници пишу штокавски, осим некијех чакавскијех осебина, којим су хтјели да разликују свој пјеснички говор од говора простога пука, а узели из чакавскијех књига, па сам стога и тврдио да Дубровчани нијесу никад били чакавци, јер је српски језик дошао у негда романски Дубровник из старога Захумља и старе Травуније, гдје се је увијек само штокавски говорило.”⁸ У срећним околностима овај почетак је могао представљати и крај целе приче. На крају славног животног пута великан аксиоматски прецизно подсећа да се, иако је то рекао пре пола столећа, и то у тексту полемичке природе, ипак „све више увјеравао о исправности те мисли, јер из сваке студије што сам затим у чисто научне сврхе и са строго научном методом посвећивао проучавању најстаријих дубровачких спо-

⁷ *Исио*, стр. 3.

⁸ *Исио*, стр. 6.

меника, – из сваке се је све јасније видјело да се у Дубровнику, пошто се пославенио, није никад говорило чакавски, јер прави дубровачки говор претставља у свако доба дубровачка проза а никако дубровачка поезија а нарочито не она из XV и XVI вијека.”⁹

6. У трагању за одговорима ове тежине огледали су се практично сви језички ауторитети свога времена, а међу њима, на срећу струке, и то више од пола столећа, и најпозванији да то чини. Ових дана присећам се и све јаснијих ми речи Павла Ивића како су у полемикама са угледним Дубровчанином многи „испадала смешни”. Најкомпетентнији за тему из наслова овога прилога, имајући свакако у виду и изванјезичку позадину, дакле, социолингвистичку димензију разматране проблематике, понекад је давао на први поглед превише значаја текстовима, односно опонентима сасвим скромне научне тежине. У том смислу је посебно поучан Решетаров релативно опширни осврт на расправу М. Кушара *Чакавске особине у данашњем дубровачком дијалекту*.¹⁰ Имајући, свакако, на уму главни циљ, несумњиву политичку позадину текста активног следбеника хрватске правашке струје, он чињеничко стање из предмета спора до најситнијих детаља представља језиком доступним најширем кругу његових Дубровчана. Текст који обилује и духовитим опаскама поводом бројних произвољних, неретко дословце лаичких Кушарових тврдњи, говори о Решетаровој одличној обавештености о приликама у многим крајевима српског (и хрватског) дијалекатског комплекса. На крају текста, у коме је иначе аргументовано, до танчина прецизно, оспорио практично све Кушарове „чакавизме”, Решетар притврђује свој основни суд: „Из овога слиједи даље да доиста садашњи дубровачки дијалекат, не само не поткрјепљује мисао да се је у старије доба у Дубровнику говорило чакавски, већ напротив својом чистом штокавштином даје јак аргуменат, који потврђује мисао да се у Дубровнику увијек говорило штокавски – а то сам, уфам, доказао у трећем дијелу своје радње о чакавштини, који ће изаћи у идућој свесци Јагићева архива.”¹¹

7. Polemika oko karaktera starog dubrovačkog jezika почиње у време објављивања дела дубровачких писаца у Загребу. Лако уочљива разлика између језика Гундулићевог *Османа*, у чијој основи је „онај исти штокавско-јекавски говор што га је Илирски покрет прогласио заједничким језиком свих ’Илира’ – и кајкаваца и чакаваца, и екаваца и икаваца” и језика неких дубровачких песника старијих од Гундулића, довешће до тога да целу ствар свакако несвесно „закукуљи” Иван

⁹ *Истио*, стр. 7.

¹⁰ *Чакавщина у Дубровнику. Написао Проф. Др. Милан Решетар. Одштампано из „Нове Зетне” (1890)*, Цетиње, 1890.

¹¹ *Истио*, стр. 37–38.

Кукуљевић рекавши поводом изабраних песама Шишка Менчетића: „Писао је чистим нарјечјем *чакавским*, као сви његови савременици у Дубровнику и по Далмацији, али касније преписиваоци његових пјесама метнуше намјесто ријечи *ча* ријеч *што*, оставивши ипак у неких мјеста исти *ча*, а посвуда све остале форме чакавског нарјечја.”¹² Поновиће Кукуљевић исти суд и за Џора Држића.

8. Лимитирани временски простор омогућава само кратко подсећање на кристалисање Решетарових, за сваку здраву памет коначних судова о старом језику града славне прошлости. Убедљиво је доказао зашто чакавске натрухе у делу дубровачких писаца назива „*ијесничким чакавизмима*”. Показало се да је изабрао прави пут када је почео „систематски проучавати старе дубровачке споменике који су прозом писани”. Прво је „узео најстарије, који нијесу никакви књижевни производи, то јест ћирилске повеље што су писане или преписиване у Дубровнику. Уз оригиналне дубровачке повеље и писма узео (је) у обзир и дубровачке пријеписе недубровачких комада, јер су дубровачки преписивачи, што хотимице а што нехоте, многе недубровачке облике окретали на дубровачке, па је зато врло поучно када уз такви пријепис имамо и његов оригинал с којим га можемо испоређивати.”¹³ Доказао је да писари и преписивачи званичних докумената „углавном пишу штокавски зато што се је тако говорило у Дубровнику а не из обзира на сусједне штокавце којима су Дубровчани писали. Па ако би се такви обзир могао претпоставити за писма што је дубровачка влада управљала српској господи изван Дубровника, не би се никако могло разумјети зашто и дубровачка влада и поједини Дубровчани – ако се је у Дубровнику говорило чакавски! – пишу опет чисто штокавски и у писмима и списима што нијесу имали да иду изван Дубровника или су требали да дођу у руке само Дубровчана.”¹⁴

Решетар духовито¹⁵ примећује, пита: „Ако дакле н. пр. чакавског *зач* нема ни један једини пут у неколико стотина дубровачких оригинала и пријеписа што су писани за 300 година, то је сигуран знак да га није ни један Дубровчанин говорио, па се не може никако вјеровати да су га толики дубровачки писари и преписивачи за тако дуго вријеме

¹² *Исто*, стр. 4.

¹³ *Исто*, стр. 8.

¹⁴ *Исто*.

¹⁵ Решетар је елегантно побијао мишљења и истинских ауторитета о учешћу чакаваца већ при стварању словенског народног насеља Дубровника, теорију о досељавању чакавске компоненте на тај терен. Доносиоци чакавског говора из Далмације по Вајану су, нпр., били трговци, по Белићу – поморци и рибари, а по Хенрику Барићу – радници и занатлије. По некима (Јагић, Ившић), чакавци су дубровачки староседеоци, в. М. Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, стр. 37–45.

савјесно скривали а да се није ни једному од њих ни један пут измакло то чакавско *зач* што су га Дубровчани тобоже говорили а Менчетић и Држић чак тако често писали!”¹⁶

9. У чакавским натрухама у књижевности појединих Дубровчана он је видео резултат опонашања песника далматинских, плод трагања за „вишим стилем”. По њему, најкраће речено, „дубровачки пјесници често су писали што нијесу говорили”, како стоји у Решетаровом писму Ватрославу Јагићу из Сплита 18. октобра 1890. године.¹⁷ Своја чврста уверења о језичкој прошлости роднога града Решетар, рекосмо, темељи на језику повеља,¹⁸ за разлику од Јагића, који се приклања песницима.¹⁹

„Очевидно је дакле”, пише Решетар, „да су ти пјеснички чакавизми били сасвим необични Дубровчанима што су у доба првих пјесника прозом писали оригиналне ствари, док су их пјесници јако употребљавали, и то је тако чврст закон да нема ни једног пјесника до средине XVI. вијека, па чак ни Гундулића, који н е б и и м а о, сад више а сад мање, тих пјесничких чакавизама, као што обрнуто нема ни ј е д н о г оригиналнога прозног саставка, који би их и у н а ј м а њ о ј м ј е р и и м а о. Та велика и начелна разлика међу поезијом и прозом не може апсолутно бити случајна, то јест не може апсолутно бити да су у исто вријеме с в и Дубровчани који су ма шта писали прозом сасвим занемаривали те пјесничке чакавизме а да су их с в и пјесници у обилатој мјери употребљавали – та се разлика не може друкчије тумачити него тако да су само једни писали како су говорили а да други нијесу, а тада мислим да се ни часом не може бити у двоумици претставља ли поезија или проза прави дубровачки говор друге половине XV. вијека и прве половине XVI.”²⁰ Овој бриљантној елаборацији целог проблема једино додајем да лично не верујем да је Јагић из само чистих научних побуда упорно тврдио да су Шишко Менчетић и Џоре Држић писали језиком којим су и говорили.

¹⁶ Чакавићина у Дубровнику, стр. 8.

¹⁷ А годину дана касније, у тексту *И ојей̄ о „чакавићини” у ој̄е а најосе о „чакавићини” у Дубровнику*, у истом тону Решетар пише: „Сви су се пјесници XVI. вијека поводили за двама најстаријема, Ш. Менчетићем и Џ. Држићем, једно да иду за њима и у језику, а друго да се бар доњекле одалече од говора простога пука”, М. Решетар, *И ојей̄ о „чакавићини” у ој̄е а најосе о „чакавићини” у Дубровнику*, Нова Зета III/1, Цетиње, 1891, стр. 6.

¹⁸ „Што се најприје ћириличкијех листина тиче, то се ја све више увјеравам да су оне у главном онако писане како што се је говорило српски баш у самоме Дубровнику”, *ис̄йо*, стр. 4.

¹⁹ „Док проф. Јагић више вјерује пјесницима него ли листовима, ја више вјерујем листовима него ли пјесницама”, *ис̄йо*.

²⁰ *Ис̄йо*, стр. 25.

10. Тема овога прилога изискује и реч-две о српско-хрватским релацијама у домену именовања језика од стране самих Дубровчана. Одроз локалног идиома највернији је у службеним списима, у дубровачком случају – актима које Дубровчани пишу Дубровчанима. А управо онајчешће у текстовима тога типа „досад је нађено шездесетак примера за означавање тог језика изразом *lingua serviana*”.²¹ Све дилеме око језика, говора на који се односи овај лингвоним отклања, примера ради, почетак текста дубровачког документа из 1638. године који садржи наредбу на српском језику, уз напомену на италијанском, да ће је обзнанити дубровачки телал Иван „на српском језику да би га свак боље разумео са општинске луже (лође)”.²² Савршено је јасно да се двочлани лингвоним „*lingua serviana*” односи на дубровачки говор, што се подразумева и у осталим документима насталим у раздобљу XV–XVIII век, а реч је онајчешће о текстовима које су писали Дубровчани за Дубровчане.

Закључку коме чињенице дају статус аксиома не опонира ни податак да је наспрам шездесетак потврда назива „*lingua serviana*” уочено и пет помињања хрватског назива језика у делима дубровачких песника, пет потврда настајалих у посебним околностима, међу којима је своје место нашла и куртоазија. У том смислу предњачи случај Доминка Златарића, који је у посвети свога превода грчке трагедије *Електире* 1597, на дубровачки, посвети намењеној хрватском бану Јурју Зринском, језик превода назвао хрватским. По Томиславу Маретићу иза Златарићевог поступка стоји куртоазија према бану, код кога је песников брат Миховил служио као официр. Да не може бити речи о било каквом националном покрићу имена језика превода *Електире*, говори податак да је бан преводиоцу одговорио 1602, дакле, пет година касније, на латинском, назвавши Златарићев језик *далматинским*. Бан, који се, како духовито примећује Павле Ивић, „намучио пробијајући се кроз текст писан језиком који му није био лако разумљив”,²³ као поглавар Хрватске, не би пропустио прилику за убирање националних политичких поена да је за тако нешто видео реалну основу.

Песничко помињање хрватског имена у вези са Дубровником не пружа, најкраће речено, било какав доказ да су се Дубровчани у време своје републике сматрали Хрватима. Напротив, лепо је примећено да један Марин Држић „није могао слутити да ће га, неколико векова

²¹ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Целокупна дела Павла Ивића V, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001, стр. 279.

²² Р. Ivić, *О значењу израза lingua serviana u dubrovačkim dokumentima XV–XVIII века*, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске XII, Нови Сад, 1969, стр. 73–74.

²³ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, стр. 280.

после његове смрти, почети називати Хрватом”,²⁴ јер се у његовој комедији *Дундо Мароје* нашао и извесни Гулисав Хрват, чији говор додатно поткрепљује мишљење да је за Држића Хрват „неко ко није Дубровчанин”.

Уосталом, о типу и имену свога језика Дубровчани су се плебисцитно изјаснили на не тако давном попису 1890. године, тридесет лета после рођења њиховог ученог суграђанина, када у његовом родном граду „није било ни једног јединог Хрвата”. Те године је у Дубровнику и његових 14 „одломака” пописано 11.177 житеља, од којих су 10.327 римокатолици, 546 православни, 1 унијат, 225 евангелисти и 79 Јевреји, при чему од њих 9.713 „говори у кући” српски, 716 талијански, 19 словенски, 2 руски, 52 чешки, 6 пољски, 285 немачки и 384 мађарски.²⁵ Хрвате ће у Дубровнику и осталим крајевима насељеним штокавцима католицима од половине XIX до почетка XX века успешно „рађати” Ватикан, а касније и „Коминтерна под уздом Ватикана”. Да се узгред подсетимо како је 11. децембра 1869. године фрањевац Грго Шкарић из Широког Бријега, пишући Намесништву у Београду (у ствари, младом српском кнезу, будућем краљу Милану Обреновићу) о Херцеговини рекао да „народ Ерцеговачки, вас то је народ Србски, без да икаква другога у истоме умјешана има: и то сами они исти признају из своји обичаја; из свога наричја, и из причања од памтвијека своји прадједова.” Тај исти Шкарић је „покушао да убеди римокатоличку младеж у Босни и Херцеговини да подржи припајање Србији.”²⁶

11. Захваљујући у првом реду агилним Дубровчанима,²⁷ одавно се зна за континуитет новоштокавског ијекавског дијалекта у Дубровнику и његовој околини. Зна се и да се „говори Дубровачког приморја издвајају врло изразитим цртама од свога херцеговачког залеђа” и да „највише специфичности има говор самог града Дубровника и суседног Цавтата.”²⁸ Иза многих, углавном најважнијих особености диференцијалних у односу на копнено залеђе стоји вишевековни утицај идиома романске провенијенције, због чега се те црте називају

²⁴ *Истио*, стр. 278.

²⁵ Према Д. Петровић, *Зајерци српског језика*, Београд, 2013, стр. 48.

²⁶ *Истио*, стр. 24.

²⁷ В. нпр.: Р. Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV, Zagreb, 1883, str. 155–179; М. Решетар, *Чакавијина у Дубровнику*; исти, *И ојеті о „чакавијини” у ојће а најосе о „чакавијини” у Дубровнику*; исти, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung, I, Südslvische Dialektstudien, Heft I, Wien, 1900, 4°, 222 stupca.

²⁸ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад, 1956, стр. 138.

адријатизмима (раније далматинизмима). Реч је о особинама познатим приморским чакавским, али и штокавским говорима: скраћивање дугог вокалног *p* (*цр̑ква*, *кр̑в*); изговор дугог *a* као *a^o* (*ја^o*, *хра^oна*); финално *-m* > *-n* у наставцима (*глед̑ан*, *рук̑н*); продирање *j* на место сонанта *љ* (*ује*, *боје*); група *шк* (< *чк*) у примерима типа *машка*, *дубровашки* и сл.²⁹

12. О дијалекатској припадности једног краја узорно сведочи и народна лексика, поуздан сведок језичког и националног идентитета и континуитета њених баштиника. За таквог поузданог сведока у овом случају побринула се Српска академија наука и уметности, односно уређивачки одбор најстаријега лингвистичког гласила Српске краљевске академије. У XLIX књизи Српског дијалектолошког зборника објављен је 2002. године *Рјечник дубровачког говора*,³⁰ чије је настајање и објављивање вишеструко поучно, па и опомињуће. Стицајем срећних и помало случајних околности дело није пропало, односно уништено, већ је, срећом, објављено, а тиме испуњена и жеља, дирљиви, за сваког србисту обавезујући аманет, услов под којим је споменик ентузијазму једног Дубровчанина могао ићи у јавност. Део околности у којима је настајала ова књига читаоца чека у *Напомени Уређивачког одбора*: „Основу *Рјечника* чинила је оставштина Михаила Бојанића, рођеног Дубровчанина, по струци правника, запосленог у Окружном суду у Загребу. Збирку наслеђену у радним свескама за штампу је припремила Бојанићева сестра Растислава Тривунац из Ниша, доктор књижевних наука, професор Филолошког факултета у Приштини. Рукопис је припреман на основу начелних инструкција академика Павла Ивића и уз непосредне вишегодишње консултације проф. др Слободана Реметића. За штампу припремљени рукопис редиговао је проф. др Драгољуб Петровић.” У уводном делу књиге стоји: „Говор Дубровчана је штокавски ијекавски са карактеристичном мелодиозношћу, условљеном акцентом, дужином слога и бојом изговорених гласова. Припада четвороакценатском систему са изразитом тенденцијом помјерања акцента према почетку ријечи, чему подлијежу и позајмице из других језика, углавном из латинског или директно из италијанског, па се говори: *рејублика*, *барака*, *Америка*, *Болоња*, *белеца*, *афера*.” Све лепо а прецизно речено, уз напомену да очекивани удео романизама у говору несумњиво херцеговачко-крајишког (раније источнохерцеговачког) дијалекатског типа подсећа на уплив турцизама, односно оријентализама у српски призренски говор,

²⁹ *Истио*.

³⁰ М. Бојанић, Р. Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, Српски дијалектолошки зборник XLIX, Београд, 2002, стр. 458.

од заборава сачуван у гласовитој збирци речи Ћенерала Димитрија Ј. Чемериџића, прикупљеној, каква случајност, када и Бојанићева грађа.³¹

13. Уместо закључка наводимо завршне речи најзначајније расправе о језику славног средњовековног Дубровника. Пре једанаест година, захваљујући професору Мирославу Пантићу, објављена је аутентична верзија завршетка те култне студије великога Дубровчанина, који је о језику свога роднога града и ширег завичаја мислио и писао исто у раној младости и на самом крају дуге, бриљантне научне каријере: „Ја [...] још увијек тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским. Из те објективне констатације ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати *један* народ под *два* имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати *два* народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику био увијек српски.”³²

Slobodan Remetić

THE LANGUAGE OF DUBROVNIK THROUGH CENTURIES

S u m m a r y

The paper discusses the language of Dubrovnik from the time of the settlement of the Slavs in the Balkans until the present day. The subject highlighted in the title was thoroughly explored in the works of Milan Rešetar, especially in his study *Najstariji dubrovački govor (The Oldest Ragusan Dialect)*, i.e. his accession address at the Serbian Royal Academy, which was read on his behalf by Aleksandar Belić on March 7, 1941.

³¹ Реч је о чувеној и пребогатој збирци речи које је у српском призренском говору, за потребе картотеке *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, прикупио Ћенерал Д. Ј. Чемериџић, изданак познате призренске породице. У *Предговору* прве књиге *Речника*, Београд, 1959, стр. CVIII, стоји да је „Збирка речи из Призрена” у картотеку укључена 1950. године.

³² М. Пантић, *Присјуйна академска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршетак*, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004, стр. 32.

The oldest Ragusan dialect was a Romance (neo-Latin) dialect, known in scholarly literature as “Dalmatian”; it was obliterated without ever coming into the focus of serious scholarly research. The Herzegovinian Shtokavian Ijekavian dialect of the Serbian language had for centuries permeated from the mainland, to almost fully prevail in the city around 1500. Based on the language of Ragusan poets, primarily Šiško Menčetić and Džore Držić, scholars put forward the hypothesis that the original Ragusan dialect was Chakavian. In a series of studies spanning a period from his early youth to the end of his life, Rešetar argued and proved, based on the analysis of the language of prose texts, that the only dialect ever used in Dubrovnik had been the Herzegovinian Ijekavian dialect, whereas the Dalmatian Chakavian dialect had never been used in the city. He convincingly demonstrated why it was justified to use the term “poetic Chakavian traits” (*pesnički čakavizmi*) to describe the Chakavian hints that can be found in the works of Ragusan writers. In the closing passages of his famous accession address at the Serbian Royal Academy (the closing section was omitted in the version published in the journal *Glas Srpske akademije nauka* in 1951; the authentic version was published in 2004), he reiterated his conviction that the Serbs and the Croats were “*one* nation with *two* names” – hence “those who believe that the Serbs and the Croats are *two* nations will have to admit that in terms of language Dubrovnik has always been Serbian”.